

Pod křídla Sovětů

*Mohlo se Československo vyhnout
„sklouznutí“ za železnou oponu?*

Vít Smetana

Demokratická kvadratura kruhu

Československé dějiny 20. století jako by se odvíjely zejména od tří traumatických zlomů, které zemi uvrhly vždy do nové fáze „temna“ – 1938, 1948, 1968. Lze mezi nimi hledat souvztažnosti i rozdíly, v chronologické posloupnosti vzpomínky na předešlou osudovou katarzi ovlivňovaly vždy rozuzlení té další a dodnes se také kolektivní paměť každého z těchto milníků mezigeneračně liší. Za nejosudovější „osmičku“ považují tu prostřední. Zkušenost „Mnichova“ samozřejmě určujícím způsobem poznamenala historickou sebereflexi českého národa i jeho vztahy k okolním etnikům a rozhodujícím velmocím, ovšem kterékoli z alternativních řešení krize v září 1938 mohlo jen stěží ovlivnit fakt, že nakonec české země i Slovensko byly na několik následujících let včleněny do Hitlerovy „nové Evropy“, jak to dříve či později tou či onou formou postihlo téměř celý kontinent. V roce 1968 byla zas v sázce – vzhledem k bipolárnímu rozdělení Evropy – asi jen forma komunistické vlády v Československu. Základní kontury režimu byly narýsovány v měsících po „vítězném únoru“. Přitom určující podmínkou, aby bylo možné obrátit historickou stránku s touto tíživou kapitolou, byl příznivý vývoj o 1750 kilometrů dál na východoseverovýchod od Prahy, konkrétně za kremelskými zdmi – jak se mělo potvrdit až po dlouhých čtyřech desetiletích.

Na konci války a v krátkém poválečném mezidobí se Československo dostalo do hraničního postavení země, jejíž další vývoj se nezdál být předem určen. ČSR nebyla západními mocnostmi nikterak přiřčena do sovětské sféry vlivu, naopak v interních britských dokumentech lze nalézt vyjádření, která podobné domněnky vyra-

cejí.¹ Jistě, do západního bloku se mohla začlenit stěž. Na to Stalin příliš usiloval o vznik nárazníkového pásu států na své západní hranici, přičemž československá diplomacie „uspěla“ ve snaze o dosažení společné hranice se Sovětským svazem. Alternativa finského či pozdějšího rakouského vývoje – tj. demokracie při zachování zvláštního vztahu se Sověty – tu ovšem určitě byla. Kam však položit klíčový kontrafaktuál? Do sálů Pražského hradu, případně na víkendové štače předáků demokratických stran ve třetí únorové dekádě roku 1948? Před deportační vagony přistavené téměř všem příslušníkům německé menšiny, respektive do pracoven, kde se rozhodovalo o grandiózním populačním transferu samém i o způsobu distribuce majetku zanechaného Němci v Československu? Do hlavního stanu vrchního velitele spojeneckých expedičních sil v Evropě generála Dwighta D. Eisenhowera v posledních dnech války? Do Moskvy na jednání o podobě a programu vlády osvobozené republiky v březnu 1945? Anebo ještě jednou do sovětské metropole, ovšem už v prosinci 1943, tedy v době Benešových jednání se Stalinem a Molotovem při příležitosti podpisu sovětsko-československé smlouvy?

Vyústění každého z nabízených momentů komunistům převzetí moci nepochybně usnadnilo. Platí to o neschopnosti a naivitě demokratických politiků spoléhajících v okamžiku krize na vážně nemocného prezidenta, jehož navíc ze všeho nejvíce děsila vidina fatálně rozdělené společnosti, v krajním případě v podobě občanské války. Už dříve k posílení pozic KSČ přispělo konečné vysídlení třímilionové německé menšiny z Československa, ve své většině nijak radikálně levicově orientované, které navíc umožňovalo ve vydlidněných oblastech přidělovat novým kolonistům půdu doslova z rukou komunistického ministra zemědělství Julia Ďuriše. Výsledek politického zápasu v Československu nepochybně ovlivnila i neochota amerického vrchního velení „hazardovat s americkými životy pro čistě politické účely“,² což v souvislosti s Pražským povstáním jen přiživilo obraz proradného a k československému osudu údajně vždy lhostejného Západu. Navýsost důležité byly výsledky moskevských jednání, z nichž vzešla vláda v čele se Zdeňkem Fierlingerem, krypto-komunistou udržujícím velmi „speciální“ vztahy k zemi Sovětů, s dvojnásobným zastoupením komunistů oproti ostatním stranám (a navíc s klíčovými posty ministrů vnitra, zemědělství a informací obsazenými jejich členy a sympatizantem Ludvíkem Svobodou v čele ozbrojených sil) a s programem rozsáhlé socializace a „řízené de-

---

1 Viz např. *The National Archives* (dříve Public Record Office), Londýn (dále TNA), Foreign Office (dále FO) 371/47121, N 4548/650/12, dopis Orma Sargenta náčelníkovi Churchillova štábu generálu Hastingsovi Ismayovi z 26.4.1945.

2 Slova náčelníka amerického generálního štábu generála Georga C. Marshalla v telegramu pro vrchního velitele spojeneckých sil v Evropě generála Dwighta D. Eisenhowera z 28.4.1945. Dokument je otištěn v publikaci: LUŽA, Radomír V.: *The Liberation of Prague: An American Blunder? A Note*. In: *Kosmas: Journal of Czechoslovak and Central European Studies*, roč. 3, č. 1 (1984), s. 41–57, zde s. 54. K tématu viz též POGUE, Forrest C.: *George C. Marshall: Organizer of Victory, 1943–1945*. New York, The Viking Press 1973, s. 573.

mokracie“ bez opozice. A zásadní vliv měly i výsledky Benešovy návštěvy Moskvy v prosinci 1943. Československý prezident při ní vystupoval jako žalobce a britký kritik okolních států i jejich exilových reprezentací – pro Polsko Stalinovi dokonce předestřel možnost ustavení nové vlády na polském území namísto té existující v Londýně. Dále při jednáních předložil program úzké československo-sovětské spolupráce ve vojenské oblasti včetně letectva i hospodářské spolupráce a vyslovil přání koordinovat v budoucnu zahraniční politiku obou států, s čímž lidový komisař zahraničních věcí Vjačeslav M. Molotov přirozeně rád souhlasil. Stěžejním výsledkem návštěvy byl podpis spojenecké smlouvy na dvacet let, s klauzulí o automatickém prodlužování, která byla na místě ratifikována. Jakkoli její čtvrtý článek měl zamezit zasahování do vnitřních záležitostí druhé smluvní strany, Beneš jako první navrhl porušení této zásady, když naléhal, aby po válce Sovětský svaz požadoval tvrdé potrestání slovenských představitelů, kteří se provinili spoluprací s Němci či ústupností vůči nim.³

Žádný z těchto schůdků k „vítězství pracujícího lidu“ v Československu přirozeně nevysvětluje vše a jeho „poopravení“ samo o sobě stěží mohlo změnit konečný výsledek jako takový – jakkoli by se nepochybně lišily modalita komunistického nástupu k moci. Přesto se roky 1941 až 1948 – a svým způsobem celým desetiletím mezi Mnichovem a „únorem“ – jako červená nit vine řetězec vzájemně si podobných kroků a rozhodnutí, které více než co jiného přispěly k poválečnému komunistickému vítězství v Československu.

Demokratičtí předáci jako by se v poválečných letech pokoušeli o kvadraturu kruhu: na jedné straně oponovat komunistům a brzdit jejich vliv a na straně druhé stoprocentně vycházet vstříc veškerým sovětským přáním na mezinárodním poli. Jakkoli se mnozí z nich snažili udržovat přátelské kontakty i se západními představiteli, poselství, jež českoslovenští představitelé vysílali do světa svým vystupováním na mezinárodních konferencích i v tiskových prohlášeních, bylo zřejmé: bezvýhradná podpora sovětské politiky, doslova za každých okolností – i tehdy, když byla jednoznačně namířena proti Západu. Tak například v srpnu 1946 na pařížské mírové konferenci část československé delegace vedené Janem Masarykem hlučně aplaudovala kritice „amerického dolarového imperialismu“ a slovům o americké snaze „hospodářsky si zotročit Evropu“ z úst náměstka lidového komisaře zahra-

---

3 Viz NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVÍČEK, Ivan – TEJCHMAN, Miroslav (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945: Dokumenty*, sv. 2. Praha, Státní ústřední archiv v Praze 1999, dokumenty č. 60 a 63, záznamy rozhovorů Benešova kancléře Jaromíra Smutného se sovětským ministrem zahraničí Vjačeslavem Molotovem ze 14. a 16.12.1943, s. 134–144 a 148–163. Důležité je, že záznamy pořídil právě prezidentův kancléř, který neměl nejmenší důvod Benešova slova dezinterpretovat v jeho neprospěch. Sovětské záznamy o těchto rozhovorech viz *Archiv vněšněj politiky Rossijskoj Feděracii*, Moskva (dále AVP RF), fond (f.) Sekretariát Molotova, opis (o. – inventář) 5, papka (p. – svazek) 33, dělo (d. – archivní jednotka) 401.

ničních věcí Andreje Ja. Vyšinského, což neušlo pozornosti amerického státního tajemníka Jamese F. Byrnese. Následky se brzy dostavily, když americká strana zastavila Československu čerpání úvěru ve výši padesáti milionů dolarů na nákup amerických vojenských přebytků a ukončila jednání o rekonstrukční půjčce od Export-Import Bank, jež byla plánována ve stejné výši. Pokud se československá vláda obávala americké politické dominance v důsledku finanční pomoci, pak byl Byrnes odhodlán zbavit ji příčiny jejích obav...⁴ Zmíněné představení jen podtrhlo negativní dojem z vystupování československé delegace v Paříži, „když s námi nesouhlasí v každém hlasování o každé smlouvě, což jen potvrzuje nepřátelský postoj, který dosud dával najevo (československý – pozn. autora) tisk“, jak psal Byrnes v telegramu americkému velvyslanci v Praze Laurenci A. Steinhardtovi.⁵

Maximální poddajnost vůči sovětským přáním ostatně Jan Masaryk předvedl už na ustavující konferenci Organizace spojených národů v dubnu 1945 v San Francisku, kde se odevzdaně podřizoval Molotovovým písemným instrukcím, jak a kdy má vystoupit s jakým prohlášením, načež si západním diplomatům nad sklenkou whisky se sodou smutně stěžoval na svůj těžký úděl.⁶ Masarykovo „soukromé“ ujišťování, že to, co veřejně říká a koná, vlastně tak nemyslí, případně že nemůže dělat takovou politiku, jakou by chtěl, však působilo stále méně. Jestliže v San Francisku se u západních diplomatů setkala se soucitným pochopením, pak dlouhodobě takto dvojznačně československá zahraniční politika fungovat nemohla.⁷ Masarykovo osobní renomé pak klesalo úměrně tomuto trendu ochablého ustupování a po pařížské konferenci uvažovalo jak vedení lidovců a národních socialistů, tak američtí a britští diplomaté, zda by s ohledem na jeho servilitu vůči Sovětům nebyla vhodná

---

4 *Foreign Relations of the United States, 1946* (dále *FRUS*), sv. 6. Washington, D.C., United States Government Printing Office 1969, s. 216 n., telegram státního tajemníka Jamese F. Byrnese pro jeho zástupce Williama C. Claytona z 30.8.1946; viz též BYRNES, James: *Speaking Frankly*. New York, Harper & Bros. 1947, s. 143 n.; GORMLY, James L.: *From Potsdam to the Cold War: Big Three Diplomacy 1945–1947*. Wilmington (Delaware), SR Books 1990, s. 184; LUNDESTAD, Geir: *The American Non-Policy towards Eastern Europe, 1943–1947*. Tromsø, Universitetsforlaget 1978, s. 167–170; MICHÁLEK, Slavomír: *Nádeje a vytriezvenia: Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945–1951*. Bratislava, Veda 1995, s. 56–72.

5 *FRUS*, sv. 6, s. 233, telegram státního tajemníka Jamese F. Byrnese pro amerického velvyslance v Praze Laurence A. Steinhardta ze 14.10.1946.

6 Příslušná korespondence Masaryka s Molotovem a lidovým komisařem obchodu Dmitrijem Pavlovem viz *AVP RF*, f. Sekretariat Molotova, o. 7, p. 51, d. 820; dále viz BOHLEN, Charles E.: *Witness to History 1929–1969*. New York, Norton & Company 1973, s. 214.

7 O jeho vystupování na zakládající konferenci v San Francisku viz též HARRIMAN, W. Averell – ABEL, Eli: *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941–1946*. London, Hutchinson 1976, s. 454. Také britský ministr zahraničí Anthony Eden ze San Franciska telegrafoval: „Chudák Masaryk je tu deprimovaným vězňem Rusů.“ (*Churchill College Archives*, Cambridge (dále *ChCA*), Churchill Papers, CHAR 20/216, depeše delegace Spojeného království pro Foreign Office z 28.4.1945); viz též AVON, Earl of: *The Eden Memoirs: The Reckoning*. London, Cassell 1965, s. 532.

změna na postu ministra zahraničí.⁸ Neustupoval však jen Masaryk: Robert Bruce Lockhart – v prvních letech války britský přidělenec u vznikající exilové reprezentace, Benešovi, Masarykovi i „československé věci“ více než nakloněný – vzpomíná v knize nazvané *Ústup z Prahy* na rozhovor s Edvardem Benešem v květnu 1947, v němž si mu prezident stěžoval na nedávný sovětský nátlak zacílený k urychlenému uzavření smlouvy s Polskem: „Byli jsme nuceni ji podepsat. (...) Já ji nechtěl v té formě.“⁹ Víme přitom, že Stalin skutečně věc urgoval po stranické linii v telegramu předsedovi vlády Klementu Gottwaldovi.¹⁰

Zarážející byla také paralela mezi německou strategickou dominancí v době druhé republiky a dominancí sovětskou v čase republiky třetí.¹¹ V obou případech se hegemon – smluvně, avšak nátlakem – zmocnil části československého území (v prvním případě Sudet, ve druhém Podkarpatské Rusi), prakticky bez omezení opakovaně přesouval přes jeho zbytek své jednotky a v neposlední řadě podnikal kroky k integraci jeho dopravní sítě do své vlastní: na přelomu let 1938 a 1939 formou sjednaného využití československých železnic pro německé vojenské účely a plánované výstavby německé exteritoriální dálnice z Vratislavi do Vídně přes československé území,¹² v letech 1946 a 1947 pak navrhovanou elektrifikací železnice do SSSR doprovázenou zprávami o chystaném rozšíření některých železničních tratí ve východní části Československa na sovětský rozchod kolejí, které přitáhly i Churchillovu pozornost.¹³ Strategicky navýsost významné uranové doly v Jáchymově byly už od května 1945 tajně obsazeny sovětskými jednotkami, na čemž nic nezměnilo ani oficiální stažení veškerých sovětských a amerických vojsk z Česko-

8 TNA, FO 371/56013, N 15481/96/12, dopis britského velvyslance v Praze sira Philipa Nicholse šéfovi Severního departmentu Foreign Office Robinu M. A. Hankeymu z 27.11.1946; *Library of Congress*, Washington, D.C. (dále LC), Steinhardt Papers, box 94, dopis amerického velvyslance v Praze Laurence Steinhardta šéfovi Středoevropského oddělení státního departmentu Jamesi W. Riddlebergerovi z 21.10.1946; *FRUS, 1947*, sv. 4, s. 206–208, Steinhardtova zpráva pro ministra zahraničí George C. Marshalla z 8.5.1947.

9 LOCKHART, Robert Hamilton Bruce: *Ústup z Prahy*. Londýn, Českoslovák 1952, s. 17.

10 Viz MOULIS, Vladislav: Obrat na Východ: Československo a Sovětský svaz v letech 1943–1947. In: BENEŠ, Zdeněk – KOVÁČ, Dušan – LEMBERG, Hans (ed.): *Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slovinci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Praha, Albis International 2006, s. 271–284, zde s. 280 n.

11 Blíže viz SMETANA, Vít: Old Wine in New Bottles? British Policy towards Czechoslovakia, 1938–39 and 1947–48. In: CORNWALL, Mark – EVANS, R. J. W. (ed.): *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe 1918–1948*. (Proceedings of the British Academy, č. 140.) Oxford – New York, Oxford University Press 2007, s. 143–167.

12 TNA, War Office 190/741, zpráva „Communication Developments in Czechoslovakia“ z ledna 1939; FO 371/22992, C 1164, C 1192, C 1385, C 1609, C 2491/19/18; *Parliamentary Debates, House of Commons* (Londýn), His Majesty's Stationary Office, 5. série, sv. 342, 21.12.1938, sloupec (sl.) 2853; sv. 343, 6.2.1939, sl. 623.

13 ChCA, Churchill Papers, CHUR 2/29, dopis ministra obrany Alberta Victora Alexandera vůdci konzervativní opozice Winstonu S. Churchillovi z 11.11.1946; Churchillův dopis Alexanderovi

slovenska k začátku prosince 1945. Přes Masarykovo ujišťování na mezinárodním fóru, že jáchymovský uran je využíván čistě pro mírové či zdravotní účely,¹⁴ dostávala britská vláda v zimě a na jaře 1946 opakovaně zpravodajské informace o desetitunových nákladech uranové rudy posílaných každých deset dnů v železničních vagoncích na východ.¹⁵ Také Washington věděl o existenci československo-sovětské uranové smlouvy, bezpečnostních opatřeních v jáchymovském okrese i vývozu veškeré produkce do SSSR.¹⁶

Marshallův plán – přejetá výhybka na cestě k socialismu

Nejvýznamnějším signálem, kam země skutečně patří, byla ovšem československá reakce na Marshallovu nabídku hospodářské pomoci Evropě z června 1947. Vláda se nejprve 4. července jednohlasně rozhodla vyslat na následnou pařížskou konferenci o distribuci této pomoci svou delegaci,¹⁷ ovšem po cestě komunistického premiéra Klementa Gottwalda a ministrů Jana Masaryka a Prokopa Drtiny do Moskvy stejně jednomyslně své stanovisko změnila a československou účast na konferenci odvolala. Stalin s Molotovem prezentovali při jednání v noci z 9. na 10. července celou záležitost jako „otázku přátelství“ (*vopros družby*) – s tím, že československá účast by podpořila údajnou západní snahu izolovat Sovětský svaz a pro sovětskou vládu i „lid“ by byla nepřijatelná. Nato se Masaryk i Drtina jali ubezpečovat sovětského vůdce, že československá vláda rozhodně neučiní nic proti zájmům SSSR. Stalin trval na změně vládního stanoviska ještě téhož dne – 10. července.¹⁸ Vláda se ovšem na své mimořádné schůzi téměř vůbec nezabývala otázkou, zda se nátlaku podvolit nebo ne. Dlouhé jednání se soustředilo na problém, jak naformulovat vládní prohlášení, jež mělo československé veřejnosti a světu oznámit změnu sta-

---

ze 14.11.1946; TNA, FO 371/65795, N 12016/257/12, týdenní informační souhrn pro období 9.–15.10.1947; *tamtéž*, záznam experta Severního departmentu Foreign Office Thomase A. K. Elliotta z 28.10.1947; FO 371/65804, N 581/581/12, zpráva britského vyslanectví v Moskvě pro Severní department Foreign Office z 8.1.1947.

14 Viz KOSATÍK, Pavel – KOLÁŘ, Michal: *Jan Masaryk: Pravdivý příběh*. Praha, Mladá fronta 2000, s. 238 n.

15 TNA, Cabinet 126/74, zpráva britského diplomata Taylora z Prahy pro Foreign Office ze 17.9.1945; zpráva úředníka Foreign Office Bamborougha britskému velvyslanci v Praze siru Philipu Nicholsovi ze 4.1.1946; zpráva 1. tajemníka britského velvyslancetví v Praze Evelyny C. A. Shuckburgha úředníkovi Foreign Office Butlerovi ze 6.2.1946 a 16.2.1946; zpráva britského vojenského atašé v Praze pro Foreign Office ze 16.5.1946.

16 Blíže viz ZEMAN, Zbyněk: Československý uran a únor 1948. In: *Soudobé dějiny*, roč. 5, č. 2–3 (1998), s. 256–265, zde s. 263.

17 Viz KAPLAN, Karel – ŠPÍRITOVÁ, Alexandra (ed.): *ČSR a SSSR 1945–1948: Dokumenty mezivládních jednání*. Brno, Doplněk 1997, dokument č. 158, Část zápisu 95. schůze třetí československé vlády NF o pozvání na pařížskou konferenci o Marshallově plánu, 4.7.1947, s. 360–362.

18 VOLOKITINA, T. V. ad. (ed.): *Sovetskij faktor v vostočnoj Jevrope 1944–1953*, sv. 1: 1944–1948. Moskva, Rosspen 1999, dokument č. 166, zápis besedy J. V. Stalina s československou vládní

noviska. Byla to podivná debata, protože pravý důvod obratu – zásah Kremlu – byl veřejnosti i Západu tak jako tak zřejmý.¹⁹

Západní diplomaté hodnotili celou epizodu jako klíčový moment československé zahraniční politiky; od léta 1947 je Československo stále častěji v analýzách amerického i britského ministerstva zahraničí označováno za sovětský satelit. Přesto se zejména odpovědní úředníci v centru britské diplomacie zdráhali vinit československé politiky z nedostatku odvahy; správně totiž předpokládali, že jim v Moskvě bylo předloženo ultimátum ve formě „kdo není s námi, je proti nám“.²⁰ Z Prahy se britský velvyslanec Philip Nichols především pozastavoval nad tím, proč se sovětské vedení rozhodlo Českoslováky ponížit před celým světem, proč je raději neinstruovalo, aby z konference odjeli po dvou třech dnech. Jeho zprávy i paměti demokratických představitelů hovoří o pocitu rozšířeném v československé veřejnosti, že se jedná o „druhý Mnichov“ a omezení státní suverenity.²¹

Položit klíčový kontrafaktuál do července 1947 se nabízí více než co jiného. Učiniť tak už Oldřich Tůma a dospěl k zajímavým závěrům: Kdyby se nekomunisté pokusili sovětskému nátlaku vzdorovat, vůbec nebyli bez šancí. Čistě aritmeticky měli ve vládě proti komunistům a jejich spojencům většinu nejméně čtrnáct ku dvanácti (sociální demokrat Václav Majer se jako jediný člen vlády vyslovil – telegraficky z Paříže – proti tomu, aby bylo pozvání odmítnuto), a navíc měli v rukou silný trumf, jestliže by svou podporu účasti na Marshallově plánu vyjádřil veřejně také prezident Beneš, protože jeho autorita převyšovala renomé kteréhokoli z ostatních politiků. Komunisté samozřejmě mohli reagovat pokusem o převrat. Ten ovšem nemusel uspět. „Střetnutí ohledně Marshallova plánu by mělo svou mezinárodní dimenzi, a to by skýtalo nekomunistům jistou naději na podporu proti sovětskému nátlaku – jistě větší než později, kdy již bylo Československo od Západu prakticky izolováno.“ Komunisté nebyli ještě na rozhodující střetnutí připraveni, naopak demokraté dosud nebyli demoralizováni pozdější sérií ústupů a porážek a ani veřejnost nebyla tak zastrašená. „Nemalá část veřejnosti komunisty podporovala, ale

---

delegací z 9.7.1947, s. 462–466; viz též KAPLAN, K. – ŠPIRITOVÁ, A. (ed.): *ČSR a SSSR 1945–1948*, dokument č. 160, Záznam o jednání československé delegace v Moskvě a telegram K. Gottwalda, J. Masaryka a P. Drtiny prezidentu E. Benešovi, V. Širokému a V. Clementisovi, 9.–10.7.1947, s. 363–369.

19 *Tamtéž*, dokument č. 161, Zápis 96. mimořádné schůze československé vlády o účasti Československa na pařížské mírové konferenci o Marshallově plánu, 10.7.1947, s. 369–388.

20 Viz TNA, FO 371/65804, N 8205/581/12, záznam asistenta státního podtajemníka Foreign Office Christophera Warnera ze 17.7.1947.

21 *Tamtéž*, N 8521/581/12, dopis Philipa Nicholse šéfovi Severního departmentu Foreign Office Robinu Hankeymu z 12.7.1947; N 8623/581/12, Nicholsův dopis Hankeymu z 15.7.1947; viz též N 11171/581/12, záznam experta Severního departmentu Foreign Office George M. Warra z 24.9.1947; RIPKA, Hubert: *Únorová tragédie*. Praha, Atlantis 1995, s. 74; FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*, sv. 3. Brno, Atlantis 1996, s. 357.

Československá delegace po návratu z jednání v Moskvě. Jan Masaryk (uprostřed s černými brýlemi) se – podle legendy – cítil jako Stalinův pohůnek, zatímco Prokop Drtina (ve druhé řadě šestý zprava) zas ještě krátce předtím – podle svých pamětí – „tajně ... v duchu trochu doufal“, že vláda v Praze projeví proti zjevnému politickému nátlaku odpor (foto převzato z časopisu Dějiny a současnost)

střetnutí o Marshallův plán by bylo veřejností vnímáno jako střetnutí o suverenitu státu a také o budoucí životní úroveň.“ Proruské sympatie byly také více než kompenzovány obdivem k hospodářské síle Spojených států, americké kultuře i životnímu stylu.²²

Jenže – postavit se na odpor vlastně nikoho z československých představitelů (s výjimkou Majera) nejspíš ani nenapadlo. Klíčovou úlohu sehrával strach z budoucího silného Německa, jehož dokázala Moskva po řadu let mistrně využívat. Podle Drtinova svědectví oné osudné moskevské noci Stalin demonstroval československým představitelům na mapě Evropy, v jak nebezpečné strategické situaci se Československo nachází vůči Německu, které bude dříve či později jistě znovu pomýšlet na revanš. S tužkou v ruce naznačil obchvatný manévr, který pak Rudá

22 TŮMA, Oldřich: Die Grenzen der tschechoslowakischen Außenpolitik nach dem Zweiten Weltkrieg am Beispiel des Marshallplans / Meze československé zahraniční politiky po druhé světové válce na příkladu Marshallova plánu. In: HEISS, Gernot – MÍŠKOVÁ, Alena – PEŠEK, Jiří – RATHKOLB, Oliver (ed.): *An der Bruchlinie: Österreich und die Tschechoslowakei nach 1945 / Na rozhraní světů: Rakousko a Československo po 1945*. Innsbruck, Studienverlag 1998, s. 17–26, resp. 389–398.

armáda provede proti Německu k ochraně československých hranic.²³ Sám Drtina ještě na vrcholu únorové politické krize – na posledním svobodném jednání ústředního výboru národněsocialistické strany dne 24. února 1948 – obhajoval odmítnutí Marshallova plánu vzhledem k odpovědnosti „za osud národa“ a prohlašoval, že „nejdůležitější záruka bezpečnosti a nejpevnější jistota spočívá v úzké spolupráci se SSSR“.²⁴ Jan Masaryk 4. března 1948 – tedy přesně v půli cesty mezi komunistickým vítězstvím a vlastní smrtí – vštěpoval shromážděným důstojníkům československé armády: „Německo bylo, je a bude naším odvěkým nepřítelem... Naší záchranou je spojení se Sovětským svazem a naše místo je po jeho boku. Musíme být vděční, dovolí-li, abychom tam byli.“²⁵ A prezident Beneš nejprve na sjezd československo-sovětského přátelství konaný 22. února 1948 v Praze zaslal zdravici, v níž připomněl, že Sovětský svaz, veliký soused Čechů a Slováků, „je dnes nejpevnější zárukou jejich bezpečnosti a že si zaslouhuje jejich hluboké vděčnosti a neotřesitelného přátelství“.²⁶ Svůj projev při oslavách šestistého výročí založení Karlovy univerzity 7. dubna 1948 – což byla vedle pohřbu Jana Masaryka jediná chvíle, kdy ze svého pounorového vnitřního exilu v Sezimově Ústí zavítal do Prahy – pak věnoval boji „o uhájení národních práv proti německému přívalu“ na příkladě nejstaršího českého vysokého učení.²⁷

Československým demokratům vždy příznivě nakloněný Nichols se mýlil, když ve své zprávě o odmítnutí Marshallova plánu nekriticky přejal Masarykova slova, podle kterých šlo o první případ přímé sovětské intervence – použití velkého klacku.²⁸ Zdaleka to také nebylo poprvé, co českoslovenští představitelé poslušně ustoupili. Trend poddat se přáním země Sovětů vždy a za všech okolností měl své hluboké kořeny v době válečné, které pak osvobození většiny území Československa Rudou armádou jen posílilo.

Kořeny ústupnosti

Prakticky všichni, kdo v letech války v Londýně úzce spolupracovali s Edvardem Benešem, a to včetně britských diplomatů, se shodují v tom, že Mnichov 1938 zanechal na prezidentově duši hlubokou, a hlavně nezhojenou jizvu. Řada jeho spo-

23 DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století*, sv. II/2. Praha, Melantrich 1992, s. 335.

24 Citováno dle: KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 68.

25 Citováno dle: KOSATÍK, P – KOLÁŘ, P: *Jan Masaryk*, s. 309.

26 Citováno dle: KAPLAN, Karel: *Poslední rok prezidenta*. Brno – Praha, Doplněk – ÚSD AV ČR 2004, s. 36, pozn. 36; viz též PREČAN, Vilém: Únorový převrat 1948 v Československu v mezinárodním kontextu: Bezprostřední a dlouhodobé důsledky. In: BENEŠ, Z. – KOVÁČ, D. – LEMBERG, H. (ed.): *Hledání jistoty v bouřlivých časech*, s. 345–413, zde s. 386.

27 Vyvrcholení oslav Karlovy univerzity: Šest historických věků. In: *Svobodné slovo*, (8.4.1948), s. 1 n. 28 TNA, FO 371/65804, N 8623/581/12, Nicholsův dopis Hankeymu z 15.7.1947.

lupracovníků s ním toto trauma sdílela, někteří více, jiní méně hluboce.²⁹ Obtíže, které musel Beneš překonávat v prvních letech své odbojové akce, jej v každém případě utvrzovaly v přesvědčení o nutnosti změny zahraničněpolitické orientace. Na podzim 1939, kdy se jen prohlubovala jeho deziluze z politiky západních velmocí, měl Edvard Beneš dva důležité rozhovory se sovětským velvyslancem v Londýně Ivanem Majským – jeden 22. září a druhý, po návratu z neúspěšné cesty do Paříže, 21. listopadu. Majského a Benešův záznam prvního z nich se výrazně liší. Obsah druhého známe z ruského zápisu v titulářově úředním deníku, zatímco český záznam s největší pravděpodobností neexistuje. Je jisté, že v září spolu hovořili o budoucím statutu Podkarpatské Rusi, ale není jasné, zda Beneš označil její poválečné přičlenění k Sovětskému svazu za nutnost, nebo pouhou možnost. Po mnichovské zkušenosti si také Beneš nepochybně přál, aby Československo mělo po válce společnou hranici se Sovětským svazem, ale je otázkou, zda skutečně prohlásil, že „nemá námítky proti tomu, aby byl v Československu zaveden sovětský systém“, když zdůrazňoval nutnost především osvobodit zemi od německého jha, a zda skutečně připouštěl „federativní pouto mezi svou zemí a Sovětským svazem“.³⁰

V březnu 1945 pak Molotov využil Majského záznamů, když sovětská strana naléhala na co nejrychlejší odstoupení Podkarpatské Rusi. Sovětský lidový komisař přitom utrousil, že otázka sovětizace není na pořadu dne. Beneš jen chabě namítal, že si už nepamatuje, co přesně před více než pěti lety Majskému řekl.³¹

Ať už bylo přesné znění slov, která tehdy Beneš vyřkl před sovětským velvyslancem, jakékoli, je zřejmé, že dalekosáhlými nabídkami, jež nebyly v danou chvíli absolutně ničím kompenzovány, vážně podkopával nejen základy vlastní zahraniční politiky v letech války, ale i poválečné mezinárodní postavení Československa. I prezidentův osobní tajemník Eduard Táborský, který jinak ve svých poválečných pracích hájil Benešovu politiku, došel v tomto konkrétním případě k poměrně jednoznačnému závěru: Prezident podle něj nepochopil, že způsob, jímž byl zvyklý jednat se západními státníky, nepřinese v případě Stalina a jeho podřízených oče-

---

29 Viz SMETANA, Vít: Ozvěny Mnichova v zahraničněpolitických jednáních za 2. světové války. In: NĚMEČEK, Jan (ed.): *Mnichov – cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha, Karolinum 2004, s. 145–163.

30 *Dokumenty vnější politiky, 1939*, sv. XXII/2. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1992, dokumenty č. 625 a 802, zápisy z deníku Ivana Majského z 22.9. a 21.11.1939, s. 121 n. a 236 n.; NĚMEČEK, J. ad. (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, sv. 1. Praha, Státní ústřední archiv v Praze 1998, dokument č. 26, Benešův záznam jeho rozhovoru s Majským, 22.9.1939, s. 86 n.

31 MARJINA, Valentina V.: Nejen o Podkarpatské Rusi: Jednání Beneš–Molotov v Moskvě v březnu 1945. In: *Dějiny a současnost*, roč. 18, č. 4 (1996), s. 48–51; viz též NĚMEČEK, J. ad. (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, sv. 2, dokument č. 253, Fierlingerův záznam jednání Beneše, Masaryka a Fierlingera s Molotovem a Zorinem, 23. (sic, 24.) 3. 1939, s. 520–523 – zde ovšem pasus o sovětském systému není zaznamenán.

kávané výsledky. Nemohl uvěřit, že by sovětská strana mohla nepřijímat „upřímně míněné, dobrovolné ústupky jako výraz dobré vůle, přátelství nebo důvěry, která má být opětována, ale že je může sledovat spíše s podezřením a s podivem nad pohnutkami ‘buržoazního’ státníka a ‘třídního nepřítele’, který překvapivě obdarovává Sovětský svaz. Sověti prostě shráblí výhodný ústupek [politika], který netrval na odpovídající protihodnotě, jako zvláštní prémii, která nijak neumenšuje dluh nabízejícího.“³²

Podobně se Beneš zachoval v případě jednání o poválečné konfederaci s Polskem, jež v lednu 1942 dospěla až k deklaraci obou vlád o shodě v základních otázkách tohoto plánovaného uspořádání.³³ Ze zdrženlivých vyjádření sovětských diplomatů na téma konfederace a stále ostřejších útoků na polskou exilovou vládu v první polovině roku 1942 Beneš vytyčil, že dříve či později bude postaven před dilema, zda dále jít se vždy trochu „feudálními“ Poláky anebo s nepochybně „progresivními“ (přínejmenším v sociální oblasti) Sověty. V souladu se svým světonázorem i zahraničněpolitickými prioritami se snadno rozhodl pro druhou variantu. Ovšem iniciativně o tom sovětskou stranu ubezpečil už při Molotovově návštěvě Londýna v červnu 1942, a dobrovolně se tak vzdal byť jen možnosti využít vlastního odstoupení od konfедераčního projektu coby ústupku, který by zužitkoval při dalších jednáních s Moskvou. Jak čteme v sovětském záznamu z jednání, Beneš „opakoval, že nepřistoupí na takovou polsko-československou konfederaci, která bude nepřátelská zájmům SSSR, a že pokud bude nucen vybírat mezi Polskem a SSSR, potom si nepochybně vybere SSSR“.³⁴ O pět týdnů později skutečně přišlo první „sovětské veto“, jak bývá nesouhlas Moskvy s tímto projektem, tlumočený vyslancem u exilových vlád v Londýně Alexandrem J. Bogomolovem, nazýván.³⁵ Tento termín, který přebírá i významná část české historiografie, vlastně znamená, že českoslovenští

32 TÁBORSKÝ, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 26 n.

33 Viz ŠTŮVÍČEK, Ivan – VALENTA, Jaroslav (ed.): *Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939–1944*. Prague, Publishing House Karolinum – Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic 1995, dokument č. 86, s. 172 n.

34 RŽEŠEVSKIJ, Oleg A. (ed.): *Dokumenty, komentarii 1941–1942*. Moskva, Nauka 1997, dokument č. 118, Příjem Prezidenta Československé republiky Eduarda Beneše 9. června 1942, s. 260. Benešův záznam z jednání, pořízený s nejméně dvoudenním zpožděním, a tudíž jen málo spolehlivý, tuto zmínku neobsahuje (srv. NĚMEČEK, J. ad. (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, sv. 1, dokument č. 171, Záznam E. Beneše o rozhovoru s V. M. Molotovem, 9.6.1942, s. 348–351).

35 Srv. TÁBORSKÝ, E.: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 98–141. K sovětskému vyjádření nesouhlasu s polsko-československou konfederací viz NĚMEČEK, J. ad. (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, sv. 1, dokumenty č. 172, 177 a 178, Ripkův a Benešův záznam o rozhovoru s A. J. Bogomolovem, 23.6. a 13.7.1942, Záznam Ministerstva zahraničních věcí o rozhovoru J. Masaryka s A. J. Bogomolovem, 15.7.1942, s. 352–354 a 362–366.

představitelé už v polovině roku 1942 přiznávali Moskvě rozhodující slovo v záležitostech československé zahraniční politiky. Když na přelomu tohoto roku sovětská strana nesouhlasila ani s návrhem pouhé protiněmecky zaměřené československo-polské aliance, soustředila se československá diplomacie na uzavření dvoustranné smlouvy se Sovětským svazem, k níž by se případně mohlo připojit Polsko.³⁶

Edvard Beneš před svými spolupracovníky deklaroval, že jeho zahraničněpolitickou linií je orientace z padesáti procent na Západ a z padesáti na Východ.³⁷ Ovšem složitá jednání, jež musel prakticky o každém ze svých základních cílů vést s úředníky Foreign Office – ve srovnání s lehkostí, s jakou získával od léta 1941 souhlas Moskvy se základními kameny programu „odčinění Mnichova“ – dovedla nakonec prezidenta k rozhodnutí, jež ve svém důsledku znamenala ještě dlouho před koncem války v podstatě jednoznačnou orientaci na Sovětský svaz. Prezident přitom věřil v platnost teorie konvergence, postupného sblížování politické a hospodářské demokracie, demokratického a komunistického systému, jemuž Sovětský svaz neměl klást odpor – už proto, aby po válce neupadl do izolace a nepřipravil se tak o potřebnou hospodářskou pomoc.³⁸

Jsou ovšem zaznamenány i Benešovy výroky, podle nichž si uvědomoval, že bývá sovětskou stranou tlačen do kouta – přinejmenším v otázkách, na nichž Kremlu záleží. Po čtyřech měsících, během nichž mu britští diplomaté rozmlouvali ideu uzavření spojenecké smlouvy se SSSR, zatímco sovětská strana podmiňovala jeho plánovanou návštěvu Moskvy právě podpisem smlouvy, si Beneš postěžoval kanceléři Smutnému: „Dnes vím, že jim (Sovětům – pozn. autora) šlo o to, aby mě dostali, a to je ta celá hanebnost. Za každou cenu mě chtěli přimět, abych smlouvu podepsal; počítali, že když to udělám, budu hotov u Angličanů a Američanů, budu muset dělat pak politiku jenom s nimi, budu odkázán jenom na ně, budou mě mít v ruce a dělat se mnou, co oni budou chtít. Prostě zeslabit mou pozici a dostat mě úplně jako svůj nástroj. To je to mizerné, takhle se mnou chtějí hrát.“³⁹

Je proto namístě otázka, proč Beneš nadále tak tvrdošjně usiloval o uzavření smlouvy. Jistě, vedl ho k tomu sílící levicový radikalismus a prosovětské resentimenty (posilované obdivuhodnými frontovými výkony Rudé armády) na straně jeho exilových spolupracovníků i domácího odboje. Na druhou stranu Beneš měl dostatečnou autoritu, aby tyto trendy udržel v přijatelných mezích a coby hlavní tvůrce

---

36 *Tamtéž*, sv. 1, dokumenty č. 207 a 210, Záznamy H. Ripky o rozhovorech s V. A. Valkovem, 14. a 29.12.1942, s. 418 n. a 423 n.

37 Viz OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (ed.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, sv. 1. Praha, Academia 1966, dokument č. 298, záznam Jaromíra Smutného z 22.8.1943, s. 362.

38 Viz BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně 1939–1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Praha, Karolinum 2003, s. 130.

39 OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M. (ed.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, sv. 1, dokument č. 298, záznam Jaromíra Smutného z 22.8.1943, s. 362.

zahraniční politiky dokázal obhájit jiné projevy vstřícnosti vůči východní velmoci jako dostatečné. Je také pravda, že Britové ani Američané nebyli připraveni podepsat s Československem podobnou smlouvu jako Sověti. Obě mocnosti si přály, aby systém mezinárodní bezpečnosti byl založen na jiných základech, než byly ty, které během tří desetiletí vedly ke dvěma válečným požárům. Beneš ovšem nemohl očekávat, že si podobnou smlouvu konkrétně na Britech vymůže tím, když je postaví před plán na uzavření smlouvy se Sověty. Ostatně nesmělost sondází, které v tomto směru podnikl vůči britským představitelům, svědčí spíše o tom, že si sám předem uvědomoval jen minimální šance na úspěch.⁴⁰ O to riskantnější však bylo vychýlit rovnováhu československé zahraniční politiky směrem ke spolenectví s Východem a pouhému přátelství se Západem.⁴¹ Navíc proklamovanou jednoznačnou orientací československé zahraniční a vojenské politiky na Sovětský svaz se československá *nezávislost* stala do budoucna *závislou* na trvalé poválečné spolupráci velmocí. A tento předpoklad se naneštěstí neměl naplnit. Jistě, i po podepsání československo-sovětské smlouvy bylo možné rozhodnými zásahy zvrátit nastoupený drift do sovětského područí. Mechanismy opakovaného „kategorického“ ustupování sovětskému tlaku však už byly nastartovány – právě v důsledku klíčových rozhodnutí z let 1942 a 1943 a způsobu, jímž byla přijata. Od těchto naučených a postupně stále více fixovaných algoritmů se pak československá politika v následujících čtyřech letech nedokázala oprostít.

Snad nejoddaněji plnil a prosazoval sovětská přání staronový velvyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger. O jeho protokolární návštěvě dne 19. srpna 1941 si Molotovův náměstek Vyšinskij zapsal: „...prosí, abychom ho považovali za svého člověka, který před námi nemá žádná tajemství. Ve své práci se bude snažit, aby nám byl nápomocen...“⁴² Fierlinger dokázal vyvést z míry i sovětské diplomaty, když kupříkladu v lednu 1942 v rozhovoru s vedoucím evropského odboru lidového komisariátu zahraničních věcí Nikolajem V. Novikovem zpochybňoval legitimitu československé vlády, referuje o ní opakovaně jako o vládě „takzvané“.⁴³ Beneš si uvědomoval, že Fierlingera mají Sověti „otočeného kolem prstu“.⁴⁴ Už během roku 1942 dostá-

40 Viz FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky*, sv. 3, s. 69–71; NĚMEČEK, J. ad. (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, sv. 1, dokument č. 251, Ripkův záznam o rozhovoru Beneše s Edenem, 16.6.1943, s. 498 n.

41 V tomto znění se zásady československé zahraniční politiky promítly do Košického vládního programu z dubna 1945 (viz *Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý na prvé schůzi vlády dne 5. dubna 1945 v Košicích*. Praha, Ministerstvo informací 1945, s. 9–11.

42 Citováno podle: MARJINA, Valentina V.: E. Beneš: Vtoroj vizit v Moskvu (děkabr 1943 g.). In: *Vtoraja mirovaja vojna: Aktualnyje problemy. K 50-letiju Pobedy*. Moskva, Nauka 1995, s. 151–165, zde s. 164.

43 Viz PREČAN, Vilém: Dokumenty sovětské éry v ruských archivech: Nový pramen k československým dějinám 1941–1945. In: *Soudobé dějiny*, roč. 2, č. 4 (1995), s. 609–628, zde s. 619.

44 OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M. (ed.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, dokument č. 324, záznam Jaromíra Smutného z 16.10.1943, s. 393–396.

val informace od vedoucího vojenské mise v SSSR plukovníka Heliodora Píky, jenž byl ve spojeneckých kruzích oceňován jako velmi schopný profesionál, že československý velvyslanec podléhá vlivu Kominterny a lokajsky provádí příkazy Sovětů.⁴⁵ Prezident však nikdy neměl odvahu jej z veledůležitého moskevského postu odvolat – ani když k tomu byl v létě 1944 vyzván československou vládou.⁴⁶ Dobře si uvědomoval, jak vysoko si Fierlingera v Moskvě cení. V klíčové funkci tak setrval člověk, u něhož nebylo zcela jasné, zda je ve skutečnosti československým vyslancem u sovětské vlády v Moskvě, anebo spíše sovětským vyslancem u československé vlády v Londýně.⁴⁷

Edvard Beneš sám ovšem čas od času nezůstával pozadu za svým moskevským velvyslancem. Tak kupříkladu v červenci 1944 se rozpovídal před sovětským velvyslancem u exilových vlád Viktorem Z. Lebeděvem na téma nutnosti jednoty mezi Čechy a Slováky, již považoval za nezbytnou pro případ nové mezinárodní krize. Průběh rozhovoru pak převyprávěl Hubertu Ripkovi, státnímu ministrovi v ministerstvu zahraničních věcí, včetně následující sentence: „Říkal Lebeděvovi, že Sověty budou muset přece jen dnes myslet již na příští válku, jako on (prezident) na ni myslí. Prezident se domnívá, že příští válka bude obrácena proti Sovětům a že Západ užije Německa proti nim. My v každém případě půjdeme se Sověty. Za takovéto konstelace Němci by se zase pokusili získat Slováky, a proto musíme již nyní myslet na to, jak by se tomu dalo čelit.“ Ripka sám se „úžasně divil“ prezidentovým slovům: „Kdyby se to Angličané nebo Američané dověděli, měli bychom z toho hroznou patálii.“ Benešovy výroky si vysvětloval tím, že „se prezident nechal unést, jak to někdy u něho bývá, průběhem diskuse, za níž se mu vynořují rychle nové a nové důvody“.⁴⁸ Prezident se ovšem v přítomnosti sovětských představitelů nechával unášet často. V březnu 1945, při své třetí a poslední návštěvě Moskvy, se před Molotovem vyjádřil obdobně: Dal najevo uspokojení nad tím, že „SSSR bude na druhé straně Karpat a stane se sousedem Maďarska. Za 10–15 let může Západ stát proti SSSR a je třeba se na to připravit.“ Dotazován Molotovem, zda „jsou nálady ve prospěch uchování dlouhodobého míru a spolupráce se SSSR v Anglii míněny vážně“, Beneš odpověděl, že Churchill „za tím stojí bezpodmínečně, ale že je těžké říci, co bude po Churchillovi“.⁴⁹

45 Viz NĚMEČEK, J. ad. (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, sv. 1, dokument č. 137, s. 294, pozn. 5.

46 Viz TÝŽ: Edvard Beneš a Sovětský svaz 1939–1945. In: *Slovanský přehled*, roč. 87, č. 3 (2001), s. 313–343, zde s. 332 n.

47 Viz též FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky*, sv. 3, s. 85.

48 NĚMEČEK, J. (ed.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, sv. 2, dokument č. 98, Výňatek ze záznamu H. Ripky o sdělení E. Beneše o jeho rozhovoru s V. Z. Lebeděvem, 12.7.1944, s. 265–267. Není bez zajímavosti, že stejně jako v případě jeho rozhovoru s Majským 22.11.1939 nebyl ani k tomuto rozhovoru s Lebeděvem Benešův vlastní záznam nalezen.

49 Citováno dle: MARJINA, V. V.: Nejen o Podkarpatské Rusi, s. 50 (viz pozn. 31).

Edvard Beneš k sovětskému velvyslanci Viktoru Z. Lebeděvovi v červenci 1944: Příští válka bude obrácena proti Sovětům a Západ užije Německa proti nim. Československo v každém případě půjde se Sověty (foto převzato z knihy Tomana Broda Osudný omyl Edvarda Beneše. Praha, Academia 2002)

Podobnými výroky Beneš jen posiloval paranoidní Stalinův pocit ohrožení ze strany Západu a bezděky tím pomáhal zvolna roztáčet pomyslná kola studené války. Současně ovšem podemlil samotné základy vlastních politických koncepcí – v tomto případě poválečnou spolupráci velmocí coby nezbytnou podmínku existence skutečně nezávislého, demokratického Československa.

Rozdíl v Benešově přístupu vůči sovětským a britským představitelům lze shrnout následovně: Zatímco těm prvním opakovaně zdůrazňoval, že v každém případě půjde s nimi a bude s nimi koordinovat svou zahraniční politiku, druhé jen ubezpečoval, že jim vždy poskytuje informace o veškerých svých krocích na mezinárodním poli. Přitom ani to nebyla pravda: Beneš se pochopitelně nikdy nepsvěřil britským diplomatům s tím, jak pln obav varuje jejich sovětské kolegy před potenciálním nebezpečím útoku Západu s německou pomocí na SSSR, ani že v případě konfliktu mezi Západem a Východem bude Československo postupovat bok po boku se svým východním spojencem. Teprve v červenci 1946 britská diplomacie zaznamenala Benešův projev v Kroměříži, v němž prezident redefinoval československou pozici jako nikoli mezi Východem a Západem, nýbrž mezi Sovětským svazem a Německem. Deklaroval přitom, že v eventuálním střetnutí půjde pak Česko-

slovensko se svým spojencem.⁵⁰ Toto prohlášení bylo také jedním z důvodů, proč se Foreign Office rozhodl odmítnout případnou iniciativu k zahájení rozhovorů o uzavření československo-britské spojenecké smlouvy, s kteroužto ideou později opravdu přišli mladí lidovečtí politikové v čele s novinářem Pavlem Tigridem.⁵¹ A stoprocentní československá loajalita vůči východnímu spojenci byla také hlavním důvodem, proč se britská diplomacie – po úvodním zaváhání v srpnu 1946⁵² – rozhodla rozmluvit francouzské vládě uzavření spojenecké smlouvy s Československem. Whitehall v ní spatřoval především past nachystanou na Francii, aby se začlenila do východního aliančního systému a se silnou komunistickou stranou ve vládě pak snad i vykročila vstříc komunistické budoucnosti. Ostatně, právě s tímto záměrem českoslovenští komunisté návrh podpořili.⁵³

Německo bylo v letech války i po jejím skončení vnímáno jako ústřední, klíčová hrozba pro Československou republiku. Ze zkušenosti Mnichova pak Edvard Beneš a další politikové, kteří obsadili vládní funkce ve třetí československé republice, vyvodili závěr, že jedinou záštitu skýtá do budoucna Sovětský svaz. Přítomnost amerických, britských a francouzských jednotek na německém území tuto hrozbu v očích československých politiků nijak výrazně neuменьšovala; sílící spory o německou budoucnost mezi mocnostmi bývalé protihitlerovské koalice naopak posilovaly nedůvěru vůči západním demokraciím. Německo tak bylo považováno za hlavní zdroj ohrožení i tehdy, když byla v atmosféře stoupajícího mezinárodního napětí jeho větší, západní část stále více přičleňována k demokratickému Západu. V případě fatální eskalace tohoto napětí bylo Československo odhodláno stanout v boji proti němu na straně komunistické východní mocnosti.

Beneš jako Sikorski?

Existovala tedy alternativa? Personální stěží. V pozici lídra exilové akce za osvobození Československa asi nemohli stanout Milan Hodža či Štefan Osuský. Ani jeden

---

50 Viz TNA, FO 371/56004, N 9442/94/12, telegram velvyslance Philipa Nicholse ministru zahraničí Ernestu Bevinovi, č. 82, 20.7.1946.

51 *Tamtéž*, FO 371/56060, N 9319/3401/12, záznam Orma Sargenta z 5.8.1946 a instrukce Robina M. A. Hankeyho pro britské velvyslanectví v Praze z 20.8.1946. S konkrétní politickou iniciativou k uzavření smlouvy s Velkou Británií lidovci přišli v květnu 1947. Článek „Věčná otázka našich dějin“, uveřejněný v *Lidové demokracii* 14.7.1946, v němž Pavel Tigríd otevřeně pojmenoval důsledky poválečné geopolitické orientace Československa na SSSR pro případný válečný konflikt, je rovněž otisknuto v publikaci: DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha, Prostor 2000, s. 216–220.

52 Viz TNA, FO 371/56060, N 9319/3401/12, Hankeyho zpráva pro velvyslanectví v Praze z 20.8.1946.

53 Viz KAMIŇSKI, Marek Kazimierz: *Velká Británie a československé pokusy o „most mezi Východem a Západem“ 1945–1948*. In: *Svědectví*, č. 82 (1987), s. 445–463, zde s. 449; YOUNG, John W.: *France, the Cold War and the Western Alliance, 1944–1949: French Foreign Policy and Post War Europe*. Leicester – London, Leicester University Press 1990, s. 124 a 148 n.

z nich nebyl na takovém postu přijatelný pro většinu českých exulantů, tím méně pro vedení odboje v protektorátu, a vlastně ani pro britskou diplomacii. Nejpозději do roku 1942 se oba tito Benešovi hlavní rivalové ocitli na vedlejší koleji. Masaryk ani Ripka, o premiéru Šrámkovi ani nemluvě, nebyli schopni Benešovi oponovat při formulování zahraniční politiky. Soustavnější debaty o jejím směřování se ostatně v exilových kruzích ani nevedly. Pokud se někdo z dalších politiků pokusil prosadit protichůdný názor či z vlastní iniciativy sehrát výraznější úlohu na poli mezinárodní politiky, Beneš ho v diskusi dokázal snadno znemožnit usvědčením z neznalosti – jako se to přihodilo například ministru financí Ladislavu K. Feierabendovi v létě 1943, když sdílel negativní britské stanovisko k projektu československo-sovětské smlouvy.⁵⁴ Prezident sám řídil zahraniční politiku země, účty z ní formálně skládal jen v podobě pečlivě připravených dlouhých projevů ve Státní radě a nikoho – snad jen s výjimkou Huberta Ripky – o jejích peripetiích systematicky neinformoval.⁵⁵

Pomineme-li možnost náhlého zdravotního selhání, představuje Beneš v čele zahraničního odboje i u kormidla zahraniční politiky konstantu i při úvahách o historických alternativách. Nenabízely se však jiné možnosti pro jeho politiku? Nemohl na mezinárodní scéně vystupovat podobně jako například polský premiér Władysław Sikorski? K Sovětům vstřícně, ale důstojně. Nezapomínaje čas od času v přítomnosti sovětských představitelů, že reprezentuje suverénní stát. Co kdyby si byl za *ultima ratio* zvolil obnovu skutečně *demokratického* a také v zahraniční politice co nejvíce *nezávislého* Československa?

Benešovy možnosti ve vztahu k Sovětskému svazu bývají zpravidla vnímány dichotomicky: Buď mohl postupovat stejně jako polští představitelé – a pak by se téměř jistě nevrátil do vlasti jako prezident, zatímco Moskva by i v Československu dosadila jí sestavenou vládu. Anebo mu nezbývalo než postupovat právě tak, jak činil – přičemž odměnou jemu a celému Československu prý byla alespoň skutečnost, že země byla na tři roky ušetřena neředitelného stalinismu.⁵⁶ Připustíme ovšem, že existovala ještě třetí cesta – kdesi uprostřed: Prezident mohl zariskovat a nehrát úlohu toho, jenž se nakonec *vždy* se Sověty domluví – tím, že jim pokaždé ustoupí. Nemusel sovětské činitele opakovaně ubezpečovat o své bezmezné loajalitě, o odhodlání jednat *vždy* v souladu se sovětským přáním a podřídít československou zahraniční politiku sovětské. A zcela určitě nemusel posilovat Stalinovu podezřívavost výroky o budoucím útoku Západu na Sovětský svaz, které trousil před sovětskými diplomaty. Stejně tak nebylo nutné, aby se snažil plnit sovětská přání

54 Viz FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky*, sv. 3, s. 69–73.

55 K dominantnímu Benešovu postavení při formulování zahraniční politiky exilového vedení – ve vztahu k Německu i obecně – viz např. KUČERA, Jaroslav: „Žralok nebude nikdy tak silný“: *Československá zahraniční politika vůči Německu 1945–1948*. Praha, Argo 2005, s. 35 n.

56 Viz např. BRUEGEL, Johann Wolfgang: Na okraj Mastného knihy o vzniku studené války. In: *Svědectví*, č. 64 (1981), s. 840; viz též „Úvod“ k dokumentární edici *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, sv. 2, s. 13.

ještě dříve, než byla vyslovena.⁵⁷ Právě Benešova politika bezvýhradného přátelství a spojenectví Stalinovi a jeho propagandistické mašinerii usnadňovala situaci, když chtěli poukázat na proradnost, reakčnost a údajnou nereprezentativnost polské a postupně také jugoslávské vlády: vždyť s československými představiteli se sovětská strana nakonec vždy dohodne; je tedy zřejmé, že v případě konfliktů s Poláky, Jihoslovany a dalšími netkví problém v sovětské neústupnosti... Západ – zejména americká diplomacie – tuto československou roli nakonec přijal. Československo se proměnilo v lakmusový papírek, barometr či jakýsi *test case* upřímnosti sovětských záměrů.⁵⁸

Případný konflikt, v nějž sebevědomější politika vůči SSSR mohla (ale také nemusela!) vyústit, a jeho možné důsledky by v globálním měřítku alespoň odhalily sovětskou neochotu spolupracovat v zemích střední a východní Evropy s *kýmkoli*, koho Moskva sama nedosadila. Západní velmoci si pak tento fakt mohly uvědomit dříve než v měsících po jaltské konferenci. A mohly jej vtělit do zahraničněpolitických analýz dříve než v roce 1946 a vycházet z něj při koncipování své politiky dříve než v letech 1947 a 1948.⁵⁹

Srovnání s osudem polské exilové vlády navíc kulhá: na horizontu československo-sovětských vztahů se ani zdaleka nerýsoval žádný karambol podobný těm, jež determinovaly sovětské vztahy s Polskem – ani územní spor o mnoho desítek tisíc kilometrů čtverečních, ani odhalení nějakého masakru tisíců československých občanů jako v případě katyňského nálezu masových hrobů polských důstojníků postřílených jednotkami NKVD. Smutný osud polské vlády z let 1943 až 1945 proto nemůže sloužit jako doklad, že Beneš neměl v zahraniční politice možnost volby. Naopak, polský vývoj československé exilové vládě reálně nehrozil ani v případě sebevědomější politiky vůči Moskvě.

---

57 Viz BRANDES, D.: *Exil v Londýně*, s. 218. Autor poukazuje na moment, kdy Beneš v květnu 1942 – po prvním sovětském souhlasu s jeho cestou do Moskvy, jež se původně měla uskutečnit ještě do konce roku – na jednu stranu opakovaně hájil Sovětský svaz před námitkou, že se bude vměšovat do záležitostí jiných států, zároveň ovšem pověřil Fierlingera, aby jak Sovětům, tak vedení KSČ vyložil jeho představy o vládě národní fronty. „Zase jednou se pokusil tak dalece přistoupit na domnělá přání Sovětů, že vměšování Sovětského svazu bylo zbytečné,“ komentuje to Brandes.

58 *Archiv Ústavu T. G. Masaryka*, Praha, f. Edvard Beneš – Válka, karton (k.) 153, Benešův záznam o rozhovoru s americkým velvyslancem v SSSR Averellem Harrimanem z 27.5.1944; MAREŠ, Petr: Čekání na Godota: Americká politika a volby v Československu v květnu 1946. In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 1 (1997), s. 7–25, zde s. 7 n.; TYŽ: Československo na sklonku 2. světové války. In: *Národ se ubránil: 1939–1945*. Praha, Sdružení MAC 1995, s. 93–98, zde s. 95 n. (sborník vyšel jako zvláštní příloha čtrnáctideníku *Národní osvobození*); LUKES, Igor: Ambassador Laurence Steinhardt: From New York to Prague. In: *Diplomacy and Statecraft*, roč. 17, č. 3 (2006), s. 523–545, zde s. 523 n.

59 Viz např. GADDIS, John Lewis: *The United States and the Origins of the Cold War 1941–1947*. New York, Columbia University Press 2000 (2. vydání, 1. vydání 1972), zvláště kapitoly 9 a 10, s. 282–352.

„Jsme, či nejsme na správné cestě?“ kladl si Edvard Beneš podle svých pamětí při návratu z Moskvy přes severní Afriku do Londýna na přelomu let 1943 a 1944 klíčovou otázku ohledně zahraničněpolitické orientace Československa.⁶⁰ Zjevně se tak ovšem sám sebe ptal zejména v době, kdy memoáry připravoval do tisku. V roce 1947 se vztah velmocí obracel stále jednoznačněji směrem ke konfrontaci. Beneš hledal odpověď na „fundamentální otázku“: Navrátí se obě strany „k politice tak státnicky prováděné za těžké doby války“? Zastaví vývoj směřující „ke konečnému násilnému vyvrcholení“ a „obráťí jej ve směr pro obě strany nutný a příznivý? Ne-li, pak běda, běda bez rozdílu všem nám!“⁶¹

V prezidentově varování je už patrná notná dávka fatalismu, který se v nadcházejících měsících spíše prohluboval. Britský ministr zahraničí Ernest Bevin, který se z bývalého odborářského bosse postupně proměnil v jednoho z nejdůraznějších odpůrců komunistické expanze, vyslal v lednu 1948 do Prahy coby nového velvyslance svého dosavadního tajemníka Piersona Dixona s osobním poselstvím pro Beneše, obsahujícím dotaz, „co můžeme udělat, abychom jakýmkoli pro nás možným způsobem napomohli udržet svobodu jeho lidu“. Očividně těžce nemocný prezident v rozhovoru s Dixonem „zcela vyloučil“ možnost kolapsu demokracie v Československu a za nejlepší formu podpory označil navýšení obchodní výměny.⁶² Jako by se Beneš neodvažoval jakoukoli ambicióznější žádostí provokovat Stalina – podobně jako Chamberlain s Halifaxem měli o deset let dříve největší obavu, aby svými kroky nepodráždili Hitlera.⁶³ Nyní to byl Beneš, kdo dál a dál ustupoval – Stalinovi. Kruh se tak pomalu uzavíral. Západní mocnosti ovšem zkušenost appeasementu vztáhly k nové hrozbě. Stalin pomalu, ale jistě zaujímal místo, jež donedávna patřilo Hitlerovi.⁶⁴ Také Edvard Beneš měl být schopen rozlišit reálná nebezpečí, která potenciálně ohrožovala existenci nezávislého demokratického státu ve středu Evropy, pokud by skutečně byl tak zdatným analytikem sociálně-politických trendů, za jakého sám sebe považoval. Československé ponaučení se však i nadále upínalo k Německu jako věčné hrozbě a Sovětskému svazu coby jedinému možnému ochránci před ní. Ještě v kritických dnech únorového politického převratu prosazoval Hubert Ripka následující politickou linii: „1. Nepodnikat nic proti SSSR a chovat se přátelsky. 2. jít nebojácně a tvrdě proti ko-

60 BENEŠ, Edvard: *Paměti: Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha, Orbis 1947, s. 423.

61 *Tamtéž*, s. 430.

62 Viz TNA, FO 800/450, Bevinova instrukce Dixonovi z 18.1.1948; Dixonův telegram Bevinovi, č. 81, 11.2.1948.

63 K tomu nejlépe viz PARKER, R. A. C.: *Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War*. London, Macmillan Press 1993.

64 Srv. HEUSER, Beatrice: Stalin as Hitler's Successor: Western Interpretations of the Soviet Threat. In: TÁŽ (ed.): *Securing Peace in Europe, 1945–62: Thoughts for the post-Cold War Era*. Oxford, Macmillan – St. Antony's College 1992, s. 17–39.

Britský velvyslanec v Praze Sir Pierson Dixon při nástupní audienci 20. ledna 1948. O tři týdny později se v reakci na tlumočené osobní poselství ministra zahraničí Ernesta Bevina dověděl od prezidenta Beneše, že kolaps demokracie v Československu je vyloučen a nejlepší formou nabízené britské pomoci bude navýšení obchodní výměny (foto převzato z autobiografické knihy Double diploma: The life of Sir Pierson Dixon don and diplomat. London, Hutchinson 1968)

munistické straně.⁶⁵ Tyto dva body však byly ve vzájemném rozporu, uvážíme-li postavení KSČ vůči kremelskému vedení a Informbyru coby čerstvě založenému řídicímu centru komunistických stran.

Československo nakonec svou pozitivní úlohu z globálního hlediska přece jen sehrálo, když komunistický převrat v zemi nejvěrnějšího spojence Moskvy, navíc umocněný tragickou smrtí Jana Masaryka, vyvolal na Západě silnou válečnou psychózu. Pod dojmem dramatických událostí v Československu, jež se zdály být předzvěstí další komunistické expanze, opustily vlády v Londýně i Paříži své původní představy o vytvoření sítě bilaterálních smluv mezi západoevropskými zeměmi

65 Citováno dle: KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o Únoru*. Brno, Doplněk 1997, s. 349.

a urychleně přijaly za svou ideu multilaterální smlouvy o kolektivní bezpečnosti. Bruselský pakt byl podepsán 17. března 1948 a už krátce předtím zahájil Bevin sondáže směřující k zapojení Spojených států a Kanady do evropského bezpečnostního systému.⁶⁶ Tragédií Československa bylo, že podobně jako v letech 1938 a 1939 sehrálo úlohu pouhého katalyzátoru změny západní, zejména britské zahraniční politiky a strategie spíše než objektu jejího prvořadého zájmu. Dodejme však zároveň, že „českoslovenští demokraté“ svým vystupováním na mezinárodní scéně v závěru války, a zejména v krátkém poválečném období stěží signalizovali, že má vůbec smysl, aby se Západ za československý osud výrazněji zasazoval.

Finsko, nebo Jugoslávie?

Potenciálně dosažitelnou alternativou byla finská cesta. Země tisíců jezer sice neležela na hlavním strategickém směru do Německa, zato však byla až do první světové války součástí carské říše, se Sovětským svazem měla třináct set kilometrů dlouhou hranici, nyní byla poražená a v první etapě spravovaná spojeneckou kontrolní komisí v čele s panovačným Andrejem A. Ždanovem. Přesto dokázali finští politikové úspěšně hrát úlohu „loajálního poraženého“, plnit své reparační závazky a současně nepřipustit výraznější zásahy do vnitřního uspořádání. Prezident Juho Kusti Paasikivi – ač nestižen mrtvicí jako Beneš v březnu 1945 – odmítl v únoru 1948 Stalinovo pozvání do Moskvy s odkazem na vysoký věk (jenž mu ovšem nebránil setrvat v úřadu dalších osm let). Spojenecká smlouva z 6. dubna 1948 byla pak ve finském případě vrcholem, a nikoli úvodním signálem loajality malé země vůči sousední velmoci. Finsko mělo podle ní „věrně dostát svým závazkům nezávislého státu“, „bránit svou integritu všemi silami, které má k dispozici“, ale „s pomocí nebo společně se SSSR“ pouze v případě, „bude-li to nevyhnutelné“. Když se finští komunisté o dva týdny později radikalizovali, nařídil náčelník generálního štábu Aarne Sihvo po dohodě s Paasikivim zvýšenou bojovou pohotovost, nechal odzbrojit komunistickou mobilní policii, posílil vojenskou přítomnost v Helsinkách a poskytl zvláštní ochranu prezidentskému paláci. K převratu nedošlo a Stalin si ho raději ani nepřál.⁶⁷

Pravdou je, že ani Finsko nepřijalo Marshallův plán – ovšem zjevně z odlišných pohnutek než Československo, jak ilustruje rozhovor finského politického vedení s osmnáctičlennou americkou delegací, zahrnující jedenáct členů zahraničních výborů obou komor amerického Kongresu v čele s Howardem A. Smithem a Karlem E. Mundtem, ze září 1947. Dotazován na důvody finského odmítnutí odpověděl

---

66 Viz MASTNÝ, Vojtěch: Pražský puč v únoru 1948 a počátky Severoatlantického paktu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 5, č. 2–3 (1998), s. 247–256.

67 DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé: Velká politika 1938–1991*, sv. 1: *Světová válka a nukleární mír 1938–1964*, s. 237–244, citace ze s. 243.

prezident Paasikivi, že jeho země se nesmí stát předmětem velmocenských sporů. Zatímco Finsko podle jeho slov chápalo Marshallův plán jako program hospodářské pomoci Evropě, Sovětský svaz v něm spatřoval program politický, a proto se Finsko rozhodlo zůstat stranou. Na námitku senátora Albena W. Barkleyho, že Sovětský svaz byl rovněž přizván, odpověděl ministr zahraničí Carl Enckel: „Zatímco my to považujeme za ekonomickou záležitost, sovětská vláda oznámila, že jde o politický plán namířený proti ní. Musíte pochopit, pánové, že my žijeme v naprosté závislosti na našem východním sousedovi. Dostat se do středu takového konfliktu by mohlo znamenat omezení naší svobody.“ A prezident Paasikivi dodal: „Naše politika musí vždy spočívat v tom, abychom nikdy nebyli účastní na této kontroverzi. Musíme zůstat stranou. Musíme být tak neutrální, jak jen to bude možné.“ Finští představitelé poté vyjádřili své přesvědčení, že americké hospodářské pomoci formou kreditů nebude klást sovětská vláda překážky, a dali najevo své plné pochopení pro americkou politiku. Paasikivi poukázal na chronický ruský pocit ohrožení kapitalistickým systémem – s poznámkou, jak je rád, že sám nemusí řešit nevidaně složitý problém Německa. Americký záznam rozhovoru je zakončen slovy: „Nakonec bylo žertem navrženo, aby se Finsko, když je tedy uprostřed, posouvalo směrem k Americe. Tato myšlenka byla přijata s vděčným nadšením.“⁶⁸

O čtyři dny později se američtí kongresmani sešli v bubenečské rezidenci velvyslance Laurence Steinhardta na večeri s premiérem Klementem Gottwaldem a ministrem Petrem Zenklem, Vladimírem Clementisem, Hubertem Ripkou, Václavem Majerem, Jaroslavem Stránským a Václavem Kopeckým. Barkley, donedávna vůdce demokratické většiny v Senátu, tentokrát uvedl, že československé odmítnutí účasti na Marshallově plánu vyvolalo v USA značné rozčarování, a ptal se, zda o využití případné jiné americké půjčky bude moci Československo rozhodnout samo, bez vnějších zásahů. Na československé straně měl hlavní slovo náměstek ministra zahraničí Clementis, ovšem za souhlasného přizvukování ostatních členů vlády, jak z komunistického, tak z nekomunistického tábora. Československou nedůvěru vůči Marshallovu plánu vysvětloval především obavami z hospodářské pomoci Německu coby potenciální hrozbě československé bezpečnosti, zvláště pokud napomůže k obnovení jeho těžkého průmyslu. Českoslovenští ministři pochybovali o možnosti do budoucna zajistit, aby tento potenciál nebyl využit k německému znovuvybrojení a rozpoutání další války. Komunistický ministr informací Václav Kopecký přispěchal s podobenstvím o drakovi, jemuž se mají nechat vyrůst pouze malé zuby, a všichni pak budou jen doufat, že neporostou dále. „Musíte se pokusit pochopit náš hluboce zakořeněný strach z Německa,“ naléhal místopředseda vlády za národní socialisty Zenkl, zatímco jeho stranický kolega z rezortu školství Stránský

---

68 *National Security Archive*, Washington, D.C. (dále NSA), Smith-Mundt Group Collection, box 1, zpráva o cestě kongresového výboru po evropských zemích ve dnech 5.9.–12.10.1947, záznam z jednání v Helsinkách s prezidentem Paasikivim, 20.9.1947.

prohlašoval, že hlavní československou záštitou je blízké a silné Rusko. Clementis a Stránský přitom zdůraznili, že k žádným zásahům do československé politiky ze strany Moskvy rozhodně nedochází...⁶⁹

Stěží si mohli američtí zákonodárci odnést z rozhovorů v Helsinkách a v Praze jiný dojem, než že Finsko odmítlo štědrú americkou nabídku z důvodů taktických, zatímco Čechoslováci byli koneckonců vedeni hlavně svým přesvědčením, že je to z hlediska jejich bezpečnosti ten nejsprávnější politický kurz. V půli listopadu ovšem ve Washingtonu Jan Masaryk vyjádřil v rozhovoru s Marshallem obdiv k celému projektu hospodářské pomoci Evropě a – zcela v tradici svého vystupování na mezinárodní scéně – zalitoval, že se ho Československo nemůže aktivně účastnit a také že on sám nemohl vždy zastávat takovou pozici, jakou by rád. Přesto se prý domů vracel pln odhodlání učinit vše pro přežití konstituční demokracie...⁷⁰

O třicet let později formuloval americký historik Walter Ullmann tezi, podle níž bylo v souvislosti s Československem a Marshallovým plánem hlavním neštěstím, že země byla vtažena do konfrontace velmocí tak brzy: pokud by dokázala odolávat sovětskému náporu jen o něco déle, dovozoval Ullmann, mohli Američané rozpoznat, že Praha a Moskva nejsou totéž, a mohli Čechoslováky podpořit spíše a snáz než později rigidními komunisty vedenou Jugoslávii.⁷¹ S touto úvahou se samozřejmě otevírá celá škála možných alternativních scénářů, ovšem všechny podle mne vedou do slepých dějinných uliček.

Tak předně nemá smysl uvažovat o tom, že by Spojené státy pomoc Evropě vůbec nenabídly. Na to se zdála být hospodářská a s ní i politická situace na starém kontinentě příliš neurovaná a možný komunistický nástup i v zemích západní Evropy naopak příliš reálný. Po zkušenosti druhé světové války přitom už americká politika nebyla založena izolacionisticky jako o čtvrt století dříve. Franklin D. Roosevelt osobně po čtyři roky tepal předchozí zahraniční politiku, jak ji nastavili jeho republikánští předchůdci, jako od základu chybnou a mající ty nejtragičtější důsledky v celosvětovém měřítku.⁷² I se vzpomínkou na nástup nacistů v Německu tak už nebyla americkým politickým představitelům ani veřejnému mínění lhostejná perspektiva možného kolapsu demokracie ve Francii, Itálii či dalších evropských zemích. Právě rozsáhlá hospodářská pomoc byla přitom nejlogičtější odpovědí na „hlad, bídu a chudobu“. Americká administrativa ji rovněž nemohla nabídnout čistě jen západ-

---

69 *Tamtéž*, záznam z jednání s československými vládními představiteli v Praze při večeři v rezidenci velvyslance Steinhardta 24.9.1947.

70 *National Archives and Record Administration*, Washington, D.C. (dále NARA), RG 59, Lot 54D426, Records of the Division of Polish, Czechoslovak, and Baltic Affairs, 1946–1950, box 1, materiál „Memorandum of Conversation – Visit of Czechoslovak Foreign Minister“, 14.11.1947.

71 ULLMANN, Walter: *The United States in Prague, 1945–1948*. New York, Boulder 1978, s. 85 n.

72 Viz GADDIS, J. L.: *The United States and the Origins of the Cold War 1941–1947*, zvláště kapitola 1, s. 1–31.

ní Evropě – na to byl v americké politice příliš silný vliv univerzalistické tradice, ale rovněž voličský potenciál občanů polského či československého původu.

Zbývá tedy jediné varianta, podle níž by se československé vedení „prozíravě“ a „takticky“ rozhodlo od samého počátku neprovokovat Moskvu svým zájmem o účast – podobně jako Finové. Bylo by však právě toto východiskem? Československá politika by se tak jen ještě důsledněji držela imperativu ochotného podvolování přáním Moskvy. A Stalin, který vnímal vstřícnost jako slabost a současně si dobře uvědomoval, že českoslovenští politikové jsou skutečně z jiného těsta než finští, by už po předchozích zkušenostech vůbec neměl důvod brát je jakkoli vážně a mohl by si být zcela jist, že českoslovenští komunisté se bez problémů chopí moci, kdykoli k tomu dá signál. Nakonec by to učinil tak jako tak, protože dávat příkazy čistě komunistické vládě bylo pro „vůdce světového proletariátu“ mnohem snazší a jednodušší než v případě koaliční vlády.

Celá Ullmannova úvaha navíc vychází z postrevizionistické teze, podle níž Marshallův plán přitlačil Stalina ke zdi a sovětský vůdce si tehdy údajně uvědomil, že jednak nemůže nabídnout odpovídající protiváhu, a hlavně že situaci v satelitních zemích nemá zcela pod kontrolou; teprve v důsledku tohoto prozření se pak údajně rozhodl přistoupit k sešikování zemí ve své zájmové sféře a zajistit jejich přechod na stalinský společenský model. Ti z historiků, kteří skutečně pilně provádějí výzkum počátků studené války v archivech několika zemí, jako Eduard Mark či László Borhi, však jasně dokázali, že tato teze je více než sporná, protože sovětizace satelitních zemí byla postupným procesem, který byl v létě 1947 už velmi pokročilý – a to například i v Maďarsku, jež mělo rovněž po řadu měsíců sloužit za příklad sovětské dobré vůle a zastínit tak podstatně méně „vzorové“ dění v Polsku, Rumunsku či Bulharsku.⁷³ Jistě, Československo bylo do značné míry výjimkou (jakkoli například o rozličných formách perzekuce protikomunistické opozice už během roku 1947 existuje řada dokladů). Lze nicméně konstatovat, že taktika neupozorňovat na sebe zájem o Marshallovu nabídku a pak dlouho čekat na americkou podporu na způsob Titovy Jugoslávie nedává ani při zpětném pohledu pro přežití československé demokracie v letech 1947 a 1948 asi vůbec žádnou naději. Ostatně pokud americká diplomacie na postupu československé vlády v červenci 1947 něco oceňovala, pak to byl fakt, že alespoň na počátku projevila o Marshallovu nabídku zájem.⁷⁴

---

73 Viz MARK, Eduard: *Revolution by Degrees: Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947*. (Cold War International History Project Working Paper Series, č. 31.) Washington, Woodrow Wilson International Center for Scholars 2001; BORHI, László: Was American Diplomacy Really Tragic? In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 7, č. 1 (2005), s. 159–166, zde s. 166; dále viz TÝŽ: *Hungary in the Cold War 1945–1956: Between the United States and the Soviet Union*. Budapest – New York, Central European University Press 2004, zvláště s. 111–138; TÝŽ: Demokratický experiment, nebo brutální sovětizace? Maďarská cesta ke komunismu (1945–1948). In: *Dějiny a současnost*, roč. 29, č. 7 (2007), s. 40–43.

74 NARA, RG 59, Lot 54D426, Records of the Division of Polish, Czechoslovak, and Baltic Affairs, 1946–1950, box 1, „Memorandum of Conversation – Visit of Czechoslovak Foreign Minister“,

Juho Kusti Paasikivi (1870–1956), finský prezident v posledních deseti letech svého života. Jeho zásluhou Finsko umně sehrávalo úlohu „loajálního poraženého“. V dubnu 1948 dal ovšem jasně najevo, že komunistický převrat nepřipustí

Sovětský vůdce se zpravidla zastavil tam, kde ucítil vážný odpor. Tehdy byl ochoten spokojit se s kompromisem zajišťujícím strategické priority. V případě Finska respektoval jeho loajalitu z donucení, demonstrovanou v létě 1947 odmítnutím Marshallovy nabídky, a smlouva s Finskem z dubna 1948 byla pro něj výsledkem více než uspokojivým při vzpomínce na sto čtyřicet tisíc padlých sovětských vojáků v „zimní válce“. Podobně se v následujícím období zastavil v případě Jugoslávie a koneckonců i Berlína.

Naopak Československo, jsouc v podobném strategickém postavení jako Rakousko a od prosince 1945 dokonce ušetřené trvalé přítomnosti sovětských jednotek na svém území, se z vlastní vůle natolik integrovalo do vznikajícího sovětského bloku, že si možnost nezávislého postavení prakticky samo uzavřelo. Když si v reakci na československé odmítnutí účasti na pařížské konferenci o Marshallově plánu nechalo středoevropské oddělení státního departmentu vypracovat soupis smluv, jež Československo uzavřelo s východoevropskými zeměmi, vyšel z toho úctyhodný seznam o dvaadvaceti položkách,

k němuž v následujících měsících přibývaly další.⁷⁵ Vrcholem byla jednání o spojenecké smlouvě s Bulharskem; Ústřední zpravodajská služba (CIA) je v lednu 1948 komentovala poukazem na to, že na rozdíl od předchozích smluv se Sovětským svazem, Jugoslávií a Polskem nemá být tato smlouva zaměřena protiněmecky, nýbrž – podobně jako jugoslávsko-bulharský pakt – proti jakékoli agresí: „Současná česko-bulharská jednání tak odrážejí touhu SSSR rozšířit záběr vojenských paktů mezi jeho satelity.“⁷⁶ V takovém rámci už mohla křehká konstrukce limitova-

14.11.1947; LC, Steinhardt Papers, box 68, záznam o jednání pracovníků velvyslanectví USA v Praze se skupinou amerických kongresmanů 24.9.1947, pořizený 29.9.1947; NSA, Smith-Mundt Group Collection, box 1, zpráva o cestě kongresového výboru po evropských zemích ve dnech 5.9.–12.10.1947, záznam z jednání v Praze s Laurencem Steinhardtem 24.9.1947.

75 NARA, RG 59, Records of the Office of Eastern European Affairs, 1941–1953, Subject Files – Czechoslovakia 1946–53, box 1, memorandum Paula Zinnera pro Harolda C. Vedelera „Czechoslovakia's Treaties and Agreements with Eastern European Countries“, 14.7.1947.

76 *Tamtéž*, počítačová databáze dokumentů CIA, zpravodajská svodka ze 6.1.1948.

né demokracie třetí československé republiky jen stěží odolat vážnějšímu náporu. Pierson Dixon shrnul své první dojmy z fungování československé demokracie na počátku roku 1948 následovně: „Připadá mi to, že by se celá stavba zhroutila při prvním mocnějším fouknutí, ale Rusové zatím ještě tak úplně nezafoukali.“⁷⁷ Byla to prorocká slova. „Konec nylonového věku“ měl přijít za pouhopouhý měsíc.

Příliš kacířská myšlenka?

Obhájci Benešovy politiky většinou uvádějí jako jeden z hlavních důvodů prezidentské ústupnosti požadavkům Moskvy v závěru války obavu, že sovětská vláda zvolí pro osvobozované Slovensko stejnou taktiku jako v případě Polska, nebo snad dokonce jako v případě Podkarpatské Rusi. Ovšem „rozeznat“ na Slovensku „spontánní tlak veřejnosti“ na připojení k Sovětskému svazu by jistě nebylo snadné; Moskva by se nemohla zaštitit etnickou příbuzností a přes sny některých slovenských komunistů v čele s Gustávem Husákem o sovětském Slovensku⁷⁸ lze stěží očekávat, že by se do podobného dobrodružství pustila. I kdyby se však pokusila využít slovenského nacionalismu a zformovat na Slovensku loutkovou vládu se separatistickým programem, nebyl by to nakonec z českého pohledu nadějeplný výsledek? Sovětský svaz by si svou potřebu souvislého pásma nárazníkových států (tohoto *cordon sanitaire* naruby) na své západní hranici naplnil v podobě samostatného Slovenska, naopak české země by se výrazně posunuly směrem k Západu. Jejich geopolitické postavení na ose Východ–Západ se mohlo pronikavě zlepšit a už by se příliš nelišilo od rakouského. A je tak kacířské uvažovat o výhodách rozdělení společného státu, jestliže ve svobodných podmínkách o pětáctýřicet let později vydržel svazek Čechů a Slováků pouhé tři roky?

I toto byl však spíše nepravděpodobný scénář: Sovětská vláda si i v roce 1945 chtěla před Západem uchovat určitý kredit a z Československa mít po určitou dobu výkladní skříň své dobré vůle. Lze konstatovat, že ani zformování loutkové vlády na osvobozeném Slovensku reálně nehrozilo. O důvod více k tvrzení, že československá politika opakovaného odevzdaného podvolování veškerým sovětským přáním, ba dokonce snaha jim nadbíhat, nebyla nezbytnou podmínkou obnovení samostatného Československa s vnitřním uspořádáním v podobě alespoň limitované demokracie na způsob třetí československé republiky. I představitelé malé země ve středu Evropy mohli dělat politiku vůči Moskvě vstřícnou, ale důstojnou. A s takovou zkušeností se v červenci 1947 postavil sovětskému ultimátu.

---

77 TNA, FO 371/71283, Dixonův dopis Hankeymu z 23.1.1948.

78 Při své cestě do Moskvy vpředvečer slovenského povstání 4.8.1944 byl Karol Šmidke vyzbrojen mj. dokumentem „O vývoji a situaci na Slovensku“, v němž slovenští komunisté tvrdili, že přáním většiny obyvatel Slovenska je stát se součástí SSSR (viz JABLONICKÝ, Jozef: *Povstanie bez legend: Dvadsať kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania*. Bratislava, Obzor 1990, s. 96).

Epilog: trocha snění o minulosti

Představme si tedy, že vláda účast na pařížské konferenci i napodruhé odhlasuje, jakkoli tentokrát jen těsnou většinou, a prezident Beneš – ač v noci z 9. na 10. červenec stižen záchvatem mrtvice – vydá po poradě s předáky demokratických stran tiskové prohlášení, v němž ujistí Sovětský svaz o pokračujícím přátelství i přes rozdílný postoj k Marshallově nabídce, její přijetí zdůvodní pozitivním významem pro československé hospodářství a vyzve občany ke klidu. V reakci na první komunistické nepokoje vyhlásí náčelník generálního štábu Bohumil Boček po dohodě s prezidentem zvýšenou bojovou pohotovost československé armády, nechá odzbrojit komunistické milice, posílí vojenskou přítomnost v Praze a poskytne zvláštní ochranu Hradu a budově Československého rozhlasu. Komunisté spustí křik o vojenské diktatuře a způsobí vládní krizi. Ovšem Edvard Beneš – který pod náporem dramatických událostí přemůže jako tolikrát v minulosti své zdravotní problémy – pověří Petra Zenkla coby předsedu druhé nejsilnější strany sestavením nové vlády. Ta získá v parlamentu těsnou většinu, když proti se postaví komunisté a část sociální demokracie. V té dojde k pnutí, ovšem Fierlingerovo křídlo se na mimořádném sjezdu neprosadí a přejde ke komunistům. Ti, ač s nejsilnější parlamentní frakcí, zůstanou podobně jako jejich francouzští a italsí soudruzi v opozici a jejich poslanci obstrukcemi paralyzují jednání Národního shromáždění. Prezident Beneš vyhlásí předčasné volby, načež vystoupí v rozhlase, vzpomene odkazu prezidenta Osvooboditele a vyzve občany k práci drobné, jíž by co nejrychleji překonali důsledky války i národní schizma. Lidé v drtivé většině uposlechnou „svého prezidenta“. Komunistické demonstrace i „rezoluce pracujících“ vyznějí do ztracena. Do země postižené katastrofálním suchem totiž zatím dorazí dodávky americké hospodářské pomoci z uvolněných armádních přebytků a urychleně schválených půjček: nejen pšenice, ale také desítky tun čokolády, kakaa, kvalitních masových konzerv..., do biografů navíc přibudou nejnovější trháky s Humphrey Bogartem a Henry Fondou. Na Benešovo pozvání navštíví Prahu krátce po sobě Ernest Bevin a jeho francouzský protějšek Georges Bidault a fotografie jejich stisků ruky s Benešem a Masarykem obletí svět. KSČ se vedle francouzské a italské komunistické strany stane hlavním terčem Ždanovovy kritiky na ustavujícím zasedání Informačního byra komunistických a dělnických stran ve Szklarské Porębě v září 1947, ovšem krátce nato v předčasných volbách zaznamená drtivou porážku v podobě takřka polovičního úbytku preferencí oproti květnu 1946. Klement Gottwald koncem roku pronese v parlamentu plamenný projev, v němž ohlásí, že už zase vyráží do Moskvy učit se, jak zakroutit svým kolegům krkem. Stalin pak pozve na státní návštěvu prezidenta Beneše, ten se však omluví s poukazem na svůj vážný zdravotní stav. Cestu uskuteční namísto něj Jan Masaryk s Hubertem Ripkou a sovětského vůdce ubezpečí o československém přátelství i o pokračování dodávek uranu. Stalin se s tím spokojí a nařídí komunistickému vedení v Praze klid. Masaryk po návratu na letišti v Ruzyni prohlásí, že se cítí jako československý ministr zahraničí, jímž přece také je.

A co by bylo po tom všem? Je snazší začít tím, co by nebylo: Předně by 248 lidí nebylo z politických důvodů pověšeno.⁷⁹ Milada Horáková by byla dál váženou členkou parlamentu a předsedkyní Rady československých žen a Albert Einstein by se zřejmě nikdy nedozvěděl o její existenci, Heliodor Píka by se po několika letech stal náčelníkem generálního štábu a Jaromír Nechanský by se mohl věnovat výcviku výsadkového vojska. Další tisíce lidí by nebyly umláceny a umučeny ve věznicích, tím méně pak v táborech nucených prací, jež by samozřejmě nikdy nevznikly. Sovětská důlní společnost by v Jáchymově dál těžila uran, ovšem s nasazením následovníků Alexeje G. Stachanova, nikoli české národní elity ve vězeňských mundůrech. Ta by nebyla systematicky decimována – ani perzekucemi, ani opakujícími se vlnami emigrace. Jan Zahradníček by v padesátých letech napsal a také vydal několik dalších skvělých básnických sbírek a Růžena Vacková by o vývoji umění přednášela na Karlově univerzitě, ne v pardubické věznici. Ani českoslovenští veteráni druhé světové války by neskončili ve vězení, v dolech či v emigraci, ale tvořili by jádro ozbrojených sil a po svém penzionování by byli zaslouženě odměněni vysokými důchody a výslužným, dekorováni státními vyznamenáními a zúčastňovali by se oslav výročí bitvy o Británii, invaze do Normandie a podobných slavností. Československá hokejová reprezentace by v březnu 1950 bez incidentů odcestovala v roli favorita na mistrovství světa do Londýna: Augustin Bubník, Václav Roziňák, Stanislav Konopásek, Vladimír Kobranov či bývalý brankář Bohumil Modrý by zůstali vzory hokejových talentů a idoly fandů a nestrávili by pět let ve věznicích a jáchymovských dolech. Ve vedení KSČ by stejně jako dřív probíhaly čistky, ovšem nikoli za asistence státních soudů a popravčích a s vyděšenou veřejností v roli komparzu vyjadřujícího ve stovkách rezolucí své rozhořčení nad záškodnickou činností spiklenců. V Babicích by nebyli postříleni žádní komunističtí funkcionáři, protože by ve vedení obce žádní nebyli, a tím méně by Státní bezpečnost toužila je zlikvidovat. V Čihošti by se nestal žádný „zázrak“ a věřící by tam bez obav dál chodili do kostela. Chrámy a kláštery po celé zemi by nadále sloužily svým bohulibým účelům a nikoho by nenapadlo předělat je na kasárny, garáže pro traktory či skladiště brambor. Stovky lidí by nebyly postříleny při „ilegálním přechodu státní hranice“; do Rakouska či Německa a zpět by cestovali přes hraniční přechody a upřímně by se divili příběhům z Východu o výjezdních doložkách a devizových příslibech. Jan Masaryk by to teď zas trochu víc „kroutil“ se Západem, i když opatrně, a po Benešově skonu by byl zvolen prezidentem. Populární „Honza“ by tak konečně vystoupil z otcova stínu, což by byl balzám na jeho neklidnou duši, a Hubertu Ripkovi by se otevřela cesta ke kýženému křeslu ministra zahraničí. Národní fronta by ztratila smysl a nový, liberálnější zákon by umožnil vznik dalších politických stran. Ladislav K. Feierabend by se jal obnovovat stranu agrární. Znárodněné

---

79 Viz LIŠKA, Otakar: *Vykonané tresty smrti: Československo 1918–1989*. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR 2000, s. 151.

podniky by byly stále ztrátovější. Lékem by byla jejich reprivatizace, což by v případě firem s dřívější západní kapitálovou účastí umožnilo brzké uzavření majetkových jednání se Spojenými státy a Velkou Británií včetně návratu měnového zlata. Československá ekonomika by se ještě více integrovala se Západem a vzhledem k lepší startovní pozici by zůstávala mnohem rozvinutější než kupříkladu hospodářství sousedního Rakouska. Těžba uhlí v severních Čechách a na Ostravsku by pod tlakem sílícího ekologického hnutí byla následována důslednou krajinnou rekultivací. Domy by se nerozpadaly, města nechátrala a sídliště vyrůstající na jejich okrajích by se vyznačovala architektonickou nápaditostí a pestrostí, nikoli jen bezduchou šedou uniformitou a nevalnou životností. Řeky by byly čistší, vzduch by se dal snáz dýchat. Lidé by se dožívali v průměru o pět až sedm let vyššího věku, svůj pozemský čas by netrávili vyseďáváním na nesmyslných schůzích, neučili se psát rozličná hlášení státním orgánům a prosazovali by se především na základě svých schopností, a ne kádrových posudků. V zemi, ušetřené komunistické vlády, by se dalo slušně a důstojně žít.